
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

CSALÁDREGÉNY, KITÉRŐKKEL

Mirko Kovač: *Vrata od utrobe* (Az ő méhének ajtai), Naprijed Könyvkiadó, Zagreb, 1978

Valószínűleg igaz, hogy a regény nem ismeri a stabil, a standardizált formát. Más szóval, minden valamirevaló regény megteremti saját formáját, aminek csak érintkezési pontjai lehetnek az őt megelőző és hozzá hasonló más regényformákkal, azonos azokkal sohasem lehet. Még akkor sem, ha egy-egy regény tudatosan vállalja a réginek hitt és kihűltnek vélt korábbi formai típus felelevenítését. Mint Mirko Kovač NIN-díjjal kitüntetett új regénye, a *családregény* már-már lomtárba került hagyományos formáját idézve fel. Törekvésében azonban nincs egyedül. A szerb és horvát irodalmakban, mint a magyar irodalomban is, a családregény újfent virágkorát éli. Persze megváltozott irodalmi körülmények és esztétikai igények között, átértékelve és átértelmezve. Mirko Kovač is családregényt írt, de a családregények és korszerűsített változatát alkotta meg. Mert regényének belső egyensúlyát Stjepan K. családjának felbomlása és széthullása biztosítja, de a regényben nemcsak erről van szó. Szó van benne a történelemtől, a közelmúlt évtizedeinek embert próbára tevő eseményeiről, egy tájegység belső világáról és kommunikációs rendszeréről, múlttól és jelenről egyaránt. Krónika tehát Mirko Kovač új regénye, de nemcsak egy család belső felégésének problematikus krónikája, hanem a múlt egy szakaszának a megmásító emlékezésre épített leírása is. Egy mástól látszólag független epizódok rendszeréből épül a regény, nagyszámú epizódhősnek a teljesség igényével megformált arcélét rajzolja meg, távolabbi és közelebbi eseménysorokat követ nyomon, utalások és sejtetések egész rendszerét dolgozza ki. S mindennek — látszólag — alig van köze Stjepan K. családjának életéhez. Az írói tudatosság eredménye ez a látszat, hiszen csak a regény közepe táján derül ki, mondja el az egyébként is főszerepet vállaló *elbeszélő*, hogy ez a regény családi krónika, s csak innen kezdve figyelhet az olvasó a Stjepan K. családja s a regény nagyszámú epizódja közötti összefüggésekre. Illetve, csak innen kezdődően oldódik fel a regényanyag ziláltságáról kialakult olvasói

(első) benyomás, s csak innen kezdődően válik világossá, hogy a család életével nem vagy csak részben érintkező események, a „külső körülmények” mind sorra meghatározói a család életének, irányítói és szervezői, felbomlásának és széthullásának előidézői és értelmezői. Stjepan K. alakját is éppen ezek határozzák meg. Tartózkodó és nyugodt beszédű, betegségre hajlamos és a hagyományos szokásokhoz ragaszkodó kereskedő és földművelő Stjepan K., aki a „külső körülményektől” függetlenül, illetve azokat szükségszerűnek tekintve igyekszik elrendezni és megszervezni az életét, az érzelmek és indulatok visszafojtásával, bölcsen és kivüállóként. Ugyanakkor éppen a külső események őrlik fel, azok, amelyekről oly bölcsen — de leginkább ösztönösen — távol akarja tartani magát. A regény „üzenete”, hogy ez képtelenség, Minden, ami a regényhős körül történik, függetlenül attól, hogy milyen távolságban, a hős életének meghatározója. Mégpedig nem akármilyen meghatározója. Lassú, de természetesen, örökösen zakatoló malom a világ, amely minden számottevő és jelentéktelen eseményével és megtörténéssel a hős — az egyén — sorsát és életét őrli, mígnem — mint Rosa, Stjepan K. felesége — az ember feladja a harcot, a felgyógyulás valóságos reményét is elhökve magától, hogy a halálban leljen megnyugvásra.

Mirko Kovač regénye, *Az ő méhének ajtai* megközelítőleg húsz év, 1930 és 1950 közötti két évtized történetét mondja el, Stjepan K. családja megpróbáltatásának és felbomlásának krónikáját. De nem a krónika módszerével. Mert nem követi az évek múlásának időrendjét, és sokszor lép ki a családi körből, mégpedig olyan írói alapossággal, hogy a család „környezetének” bemutatásával egy történelmi és társadalmi mozgásokban, alakulásokban kivételesen gazdag időszak *egészét* eleveníti fel a csak L. betűvel jelzett hercegovinai kisváros (falu) belső viszonylatrendszerében. Ezzel szélesíti ki a családregegy kereteit, de ezzel nyújtja a hagyományos regényforma bírálatát is. Mert a regény kivételesen gazdag életanyaga minduntalan a regényanyag széthullásával fenyeget, a részletek önállósodásának veszélyét rejti magában. Ami azt jelenti, hogy a választott regényforma elégtelen és bizonytalan. De Mirko Kovač megtalálta e veszélyek elkerülésének írói eszközeit. Mégpedig az *elbeszélő*, a *krónikás* szerepének hangsúlyozásával. Az elbeszélő az eseményeket látszólag kívülről figyeli. Kivüállása az emlékezés időbeli távlatából következik, de éppen az emlékezés teszi látszólagossá is. Mert az elbeszélő, a krónikás nem egy tőle idegen anyagról szól, hanem saját életéről, jelenének előzményeiről, mindarról, amit egy tízéves gyerek emlékként megőrizhet és amit a későbbi tapasztalatok, élmények, felismerések és rálátások következtében számottevő eseményként könyvelhet el. Éppen ezért az elbeszélőnek kivételesen fontos szerepe van Mirko Kovač regénye felépítésében és megszervezésében. Minthogy mindvégig jelen van, nem fikatív hanem valóságos hőse a regénynek, de a regény eseményei nem vele történnek meg, ő csak emlékezik ezekre az esemé-

nyekre, jogosan szólhat közbe, állíthatja meg a történet menetét, irányíthatja azt, előre és visszafelé is utalhat, kapcsolatot teremthet egymással nem találkozó események és megtörténések között. Ily módon teremt szerves egészet az önállósodás felé törekvő részletekből és a szét-hullással fenyegető életanyagból.

De a regényforma kialakításában és megszervezésében vállalt szerepen túlmenően is fontos funkciót tölt be az elbeszélő. Az egész regény belső hangulatát határozza meg. Ironikus közbeszólásai, csúfolódó és derűs kommentárjai, a történésekre való rámosolygása az egyébként lehangelő és kegyetlen regényvilágot az elmondás, a kibeszélés nyugalmával és békéjével sugarazza át. Az emlékező önvédelme ez az írói eljárás, de bölcsesség is. Megmondja a dolgokról és eseményekről, hogy milyenek, semmit sem hallgat el kegyetlenségükből és durvaságukból, ugyanakkor azonban rá is mosolyog minderre, amivel egyáltalán nem azt állítja, hogy másként is lehetne, inkább a túrés és elviselés, a belenyugvás és bölcsesség derűjét hirdeti. Hogy végül is lesújtó derű ez? Nyilván, de a regény világának összetevőiből más nem is következhet. Mirko Kovač regényének elbeszélője tehát „együttérző krónikás”, *kívülről álló résztvevő*, aki egyetlen pillanatra sem tagadja, hogy a regény világa személyes világ, hogy az események és megtörténések láttatása szubjektív nézőpontból ered, hogy a krónikás objektivitás akkor sem lehetséges, ha a regény dokumentumokat — leveleket vagy naplóbejegyzéseket — közöl. De éppen ezzel teszi hitelessé a regény világát. Mert az objektív igazságok, mondjuk, a történelem kritériumai „külső” mércék a regényt hitelesítő, a tartalmat bizonyító krónikás együttérzés „belső”, szubjektív, az emlékezésből és önvizsgálatból fakadó kritériumaihoz képest.

Mirko Kovač ezzel is módosít a családregény hagyományos formáját, hiszen regényét a lírai szubjektivitás legtöbbször ironikus jegyeivel és jeleivel telíti, tehát személyessé formálja az egyébként eleve objektív regényformát.

Külön kell szólni *Az ő méhének ajtai* tartalmának elemeiről és összetevőiről. Említettük már, húsz év kivételesen gazdag történelmi anyaga sűrűsödik a regénybe, minek következtében emberi életek és sorsok teljesebben be egyre inkább felgyorsuló ütemben. De ez a történelmi anyag Mirko Kovač regénye tartalmának csak egyik rétege. Másik réteget L. kisváros vagy falu földrajzilag és történelmileg is pontosan körülhatárolt világának belső, csak rá jellemző, sajátos kommunikációs rendszere alkotja. Kívülről megközelíthetetlen ez a rendszer. Hiszen jeleit, üzeneteit, csatornáit az évszázados együttélés, a természet és a társadalom eseményeire, fordulóra, titkaira való azonos vagy megközelítőleg azonos forrásokból származó reagálás biztosítja. Hitek és hiedelmek, közösségi és egyéni emlékek, megfejthetetlen titkok, örökös homályban maradt események és történések, irracionálisnak tűnő szokások és íratlan törvények egész sora határozza meg ezt a kommunikációs rendszert, amibe

belépni szinte lehetetlen. Mirko Kovač regénye kiéptíti ezt a rendszert, mégpedig azért, mert hőseinek egy-egy lépése, gondolata vagy mondata éppen ezen a rendszeren belül válik teljessé és csak e rendszer ismertetésben elérhetővé és értelmezhetővé. Természetesen, nem írt antropológiai tanulmányt, nem is kutatja a szokások és hitek, az ebből fakadó szabályok és törvények eredetét, de rámutat meglétükre, és jelzi, milyen nagy szerepük van a regény hősei magatartásának, világlátásának meghatározásában és kialakításában.

Ebből következően Mirko Kovač családregényét a sajátosan értelmezett „helyi színek” színezik. Nem az elkülönítés szándékával természetesen és nem is a látványos sajátosságok biztosítása érdekében, inkább a világ felé, a teljesség felé vezető rejtett utak felismerése és kijelölése céljából. Mert L. kisváros kommunikációs rendszere sajátos ugyan, de egyúttal általános érvényű is, annak ellenére, hogy megközelíthetetlennek látszik, hiszen belső forrásai — mondjuk a bibliai értékrend — még ha több együtt élő vallás interpretációja következtében sajátosan alakítottak is a jelrendszeren, nagyobb emberi közösségekben, L. kisváros határain túl is tartalmassá és értelmessé teszik a látszólag partikuláris kódokat.

Arról győz ez meg bennünket, hogy Mirko Kovač a családregény linearitását elkerülve regényanyagát tartalmi rétegek kialakításával szervezte meg. Ezek az egymásba épülő és egymás tartópilléreiként funkcionáló rétegek a regény többszólamúságát biztosítják, ami végül is a krónikás közlésmódot is átalakítja. A krónika ugyanis egy nézőpontból, azonos távlatból szemléli az eseményeket, ily módon a rétegekre épülő szövegszervezésre alkalmatlan. Mirko Kovač regényében azonban éppen a regényvilág tartalmi rétegein van a hangsúly, ami — végül is — a krónikás, az elbeszélő regényhősként való előtérbe helyezését eredményezi. És valójában erről is van szó. *Az ő méhének ajtai* egészében a fiú visszaemlékezése az apával való utolsó találkozásra. A fiú a krónikás, az elbeszélő, Stjepan K. az apa, rá emlékezik az emlékezés ambivalenciájával küszködő elbeszélő. Rá és mindarra, ami az apa életét közvetlenül vagy közvetetten meghatározott, mindarra, ami egy emberi életet, és ezzel együtt egy család életét, az eltűnés, a felbomlás, a széthullás felé irányítja könnyörtelen következetességgel. A krónikás emlegetett iróniája az emlékezés szinte törvényszerű szentimentalizmusát, megmásító bensőségét zárja ki a regény jelentésszintjéről.

Több szólamú és ennek következtében több szempontból is megközelíthető regény Mirko Kovač műve, minden bizonnyal az író eddigi művei közül a legkomplettébb és legkommunikatívabb *regény*. Eltér korábbi műveitől, mert azokban az író elsősorban a hősök belső életének irracionális mozgatóit kutatta. Az írói beérés eredménye a változás, az írói módszer átalakulása, de ezzel nem váltak kérdésessé a korábbi művek értékei.